

SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE: MALÉ PRIPOMENUTIE PO 60 ROKOCH

Mária Šimková

*Slovenský národný korpus, Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Panská 26, 811 01 Bratislava, e-mail: marias@korpus.juls.savba.sk*

ŠIMKOVÁ, Mária: The Issues of the Slovak Morphology: Reminded after 60 Years. *Slovak Language*, 2017, Vol. 82, No 1, pp. 65–77.

Abstract: The discussions in Slovak linguistics of the 1950s were dealing with several fundamental issues of grammar, lexicology and lexicography. These discussions resulted from the actual and intense development within grammatical and lexicographical descriptions of Slovak language that led to publication of the Dictionary of Slovak Language (*Slovník slovenského jazyka*, 1959 – 1968) and the still unrivalled Morphology of Slovak Language (*Morfológia slovenského jazyka*, 1966). J. Ružička, as the head of the Department of Standard Language and, later, as a director of the whole Ľudovít Štúr Institute of Linguistics of the Slovak Academy of Sciences, as well as as a member of several committees of the International Committee of Slavists was at that time one of the leading figures within research of Slovak grammar. Sixty years after the publication of his study *Controversial Issues of Slovak Morphology*, this paper touches the core of those times' discussions and reflects upon today's issues of Slovak morphology, with regard to – amongst others – Slovak educational practise, into which J. Ružička was trying to introduce results of contemporary linguistic research as the member and chairman of several examination boards, as well as the co-author of several schoolbooks.

Key words: Jozef Ružička, morphology, syntax, parts of speech, particles, nouns

1. VÝCHODISKÁ

15. – 16. 12. 1955 sa konala pracovná konferencia o sporných otázkach slovenskej gramatiky a o niektorých problémoch lexikológie (slovníka), ktorú organizoval vtedajší Ústav slovenského jazyka SAV (v r. 1966 premenovaný na Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV) spolu so slovakistickými katedrami Filozofickej fakulty Univerzity Komenského a Vysokej školy pedagogickej (dnes Pedagogická fakulta) v Bratislave (porov. Ružička, 1956a, s. 3; Oravec, 1956, s. 109). Prednesené príspevky, ako aj pripravené diskusné vystúpenia zúčastnených slovenských lingvistov boli publikované spolu so súhrnnou správou z konferencie hneď v prvom dvojčíse časopisu *Slovenská reč* začiatkom roka 1956¹. Vychádzajúc z názvu hlavného referátu J. Ružičku a roka jeho vydania nazvali sme náš príspevok pripomenutím sporných otázok slovenskej morfológie po 60 rokoch, keďže konferencia venovaná nedožitej storočnici jeho autora sa uskutočnila v roku 2016 (24. mája). Naším cieľom okrem obzretia sa do nedávnej histórie slovenskej lingvistiky a stručného dokumentovania vtedy prebiehajúcich diskusií je aj porov-

¹ V správe boli zaznamenané aj hlavné myšlienky z vystúpení prítomných českých lingvistov, ktorých príspevky sa v *Slovenskej reči* nepublikovali.

nanie vtedajších záverov konferencie s aktuálnym stavom slovenskej morfológie a jej výskumu a načrtnutie otázok, ktoré v tejto oblasti vidíme ako otvorené v súčasnosti.

Prvotným východiskom našich úvah je už spomenutý úvodný príspevok J. Ružičku *Sporné otázky slovenskej morfológie* (Ružička, 1956a, s. 3 – 19) a ním prednesené záverečné *Zhrnutie diskusie o morfológii* (Ružička, 1956b, s. 19 – 20). Jeho analýzy neboli v danom čase solitérne – vyjasňovanie viacerých základných jazykovedných otázok prebiehalo v spoločných diskusiách so spoluautormi vtedy pripravovanej kolektívnej akademickej *Morfológie slovenského jazyka* (1966). Niektorým špecifickým témam sa J. Ružička venoval na viacerých miestach, napr. *K problému pomocných slovíet* (Ružička, 1957, s. 269 – 281), *Dva sporné slovné druhy* (Ružička, 1958, s. 55 – 65). Podobne ako pre morfológiu identifikoval neskôr aj *Základné sporné otázky slovenskej skladby* (Ružička, 1959, s. 7 – 34).

Po *Morfológii slovenského jazyka* (ďalej MSJ), plánovanej ako 1. zväzok komplexnej slovenskej gramatiky, sa však v analogickom syntetickom opise slovenskej syntaxe nepokračovalo, ba akademický opis morfológie vo svojej podobe a obsahu ostal neprekonaný aj 50 rokov od svojho vydania, resp. už vyše 60 rokov od začatia prípravných prác. Absencia akademickej syntaxe sa (najmä v JÚLŠ SAV) pravidelne pripomína v rôznych kontextoch. Najbližšie k vytvoreniu avizovaného 2. zväzku gramatiky boli slovenskí lingvisti na prelome 80. a 90. rokov 20. storočia (porov. Kačala, 1992), no začaté koncepčné práce sa prerušili rôznymi mimolingvistickými okolnosťami a neskôr sa už neobnovili. V podstate od konca 80. rokov sa čoraz výraznejšie pociťovala aj potreba nového morfológického (a lexicografického²) opisu slovenčiny. Istým signálom jej akútnosti boli úvahy o reprinte MSJ a konferencia *Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*, ktorá sa konala 8. – 9. 10. 2001 (materiály z nej vyšli v rovnomennom zborníku v r. 2003). Konferencia sa konala s odstupom 35 rokov od vydania MSJ a jej cieľom bolo dať impulz na tvorbu nového syntetického morfológického diela. Naplnenie tohto cieľa, ale aj širší kontext predpokladov na jeho dosiahnutie vystihol v zhrnujúcom texte *Záverečné slovo k morfológickej problematike* J. Furdík (2003b, s. 240 – 241). Keďže ide o nadčasový text pripomínajúci aj osobnosť J. Ružičku a jeho význam pre slovenskú lingvistiku, osobitne pre gramatický výskum, dovoľíme si ho odcitovať v plnom rozsahu v prílohe.

---

² Čo sa týka dostupnosti a potrebnosti aktuálnych lingvistických opisov, situáciu v tom čase možno prirovnať k obdobiu 50. rokov 20. storočia, len s tým rozdielom, že vtedy sa pripravila a vydala aj MSJ, aj *Slovník slovenského jazyka* (6 zv., 1959 – 1968), no začiatkom 90. rokov sa intenzívne prípravy koncepcie a reálneho autorského kolektívu týkali iba nového výkladového slovníka, ktorého prvý zväzok bol napokon vydaný v r. 2006, ďalšie dva v r. 2011 a 2015 (Slovník súčasného slovenského jazyka, 1. zv. A – G; 2. zv. H – L; 3. zv. M – N).

Absenciu syntetickej morfológie (a syntaxe) súčasnej slovenčiny sa v posledných desaťročiach snažili nahradiť viacerí autori viac alebo menej komplexnými opismi³, no neprítomnosť tejto syntézy sa pociťuje dodnes a rezonuje stále častejšie. O to aktuálnejšie je aj pripomenutie si osobnosti J. Ružičku a diskusií pri príprave ním vedeného diela *Morfológia slovenského jazyka*.

2. SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE V 50. ROKOCH 20. STOROČIA

Na konferencii v r. 1955 hodnotil J. Ružička situáciu v lingvistiky v nasledujúcich rámcoch: „V ostatnom desaťročí prekonala jazykovedná teória prudký vývin“ (Ružička, 1956a, s. 3), ktorého súčasťou bolo aj „sústredenie záujmu väčšieho počtu slovenských jazykovedcov na otázky gramatickej stavby spisovnej slovenčiny, v dôsledku čoho mohol ísť výskum jednotlivých otázok značne hlbšie než predtým“ (tamže). Zároveň konštatoval, že novší alebo súčasný výskum v oblasti spisovného jazyka obsahuje v porovnaní so staršími gramatikami „rozdiely aj v celkovej koncepcii gramatiky, aj vo formulácii jednotlivostí“ (tamže) a prináša v niektorých bodoch sporné výsledky, resp. nastoľuje nové otázky. J. Ružička ich vo svojom vystúpení postupne analyzoval rozdelené do troch skupín:

„V prvej časti svojho referátu sa budem zaoberať základnou otázkou – ohraničením morfológie a jej náplňou. Tu je sporná hranica medzi morfológiou a lexikológiou na jednej strane a medzi morfológiou a syntaxou na strane druhej.

V druhej časti svojho referátu uvediem z teórie slovných druhov tie úseky, ktorými sa súčasná teória zásadne odlišuje od tradičnej. Ide tu o sporné slovné druhy: častice, predikatíva čiže kategóriu stavu, spony a modálne slová.

V tretej časti prehovorím o niektorých sporných otázkach v ostatných, tradičných slovných druhoch“ (tamže, s. 4).

2.1. Vyjasnenie hraníc morfológie bolo v tom čase veľmi dôležité, keďže, ako stručne zhrnul J. Ružička (tamže, s. 4 – 7), v existujúcich (slovenských, českých, ruských) gramatikách sa uplatňovali rôzne náhľady na podstatu morfológie, na miesto teórie slovných druhov a osobitne neohybných slovných druhov v morfológii alebo mimo nej (napr. ako u F. Trávníčka, ktorý ich vo svojej gramatike zaradil do skladby). Nejednotné bolo aj zaraďovanie výkladov o vecnom význame slov a celej oblasti slovtvorby – v niektorých gramatikách boli súčasťou morfológie, resp. náuky o tvaroch, v iných lexikológie, resp. náuky o slove. Ani v prvých vydaniach *Slovenskej gramatiky*, v ktorej bol J. Ružička jedným z troch spoluautorov (Pauliny

---

³ Nemáme za cieľ analyzovať či aspoň vymenúvať na tomto mieste všetky projekty a publikácie z tejto oblasti. Niektoré spomenul už J. Furdík v priloženom záverečnom slove, niektoré uvedieme v ďalšom kontexte.

– Ružička – Štolc, 1953, 1955a, 1955b⁴), nebola morfológia opísaná v samostatnej časti, ale ako súčasť náuky o slove (Ružička, 1956a, s. 6).

Z diskusie, ktorá sa počas konferencie týkala tohto bodu, urobil J. Ružička vo svojom zhrnutí záver, že „sa nám pomerne pevne podarilo určiť hranice morfológie v rámci sústavného výkladu jazykovej stavby“ (Ružička, 1956b, s. 19), hoci „nie celkom jednoznačne sa v diskusii ukázala hranica medzi morfológiou a lexikológiou“, kde sa mu ako jediné východisko, aj s ohľadom na prax, ukazovalo „zahrnúť tvorenie slov – usporiadané z hľadiska slovtvorných morfém – do morfológie“ (tamže, s. 20).

2.2. Najväčší priestor venoval J. Ružička v hlavnom referáte problematike sporných slovných druhov (Ružička, 1956a, s. 7 – 16), keďže zmeny v teórii slovných druhov a kritika ich tradičného chápania nepriniesli jednotné riešenie, skôr spory a polemiky bez definitívnych výsledkov, „a to najmä preto, že sa u nás doteraz nikto nepokúsil o riešenie týchto otázok na primerane bohatom jazykovom materiáli“ (tamže, s. 7). Problémy nastali jednak v súvislosti s uplatňovaním kritérií na vymedzenie slovných druhov všeobecne, jednak v súvislosti s návrhmi na vymedzenie 4 nových samostatných slovných druhov: modálne slová, kategória stavu, čiže predikatíva, častice, spony. V obidvoch otázkach zastával J. Ružička vlastné stanovisko, ktoré uvedieme v trochu širšom kontexte.

V slovenskej lingvistiky sa od polovice 20. storočia v pomerne krátkom časovom rozpätí (necelé tri desaťročia) uplatnilo viacero klasifikácií slovných druhov, ktoré boli založené na rôznych kritériách. Klasická 9-členná sústava vychádzajúca najmä zo sémantického kritéria a uplatnená napr. v gramatike B. Letza (1950), v prvých vydaniach pravopisnej príručky A. Zaunera (1940, 1941, 1947) a v prvých troch vydaniach gramatiky autorov E. Pauliny – J. Ružička – J. Štolc (1953, 1955a, 1955b) sa nahrádzala 10-člennou klasifikáciou založenou na komplexnom sémanticko-morfológicko-syntaktickom princípe, ktorú už nachádzame aj v nasledujúcich dvoch vydaniach *Slovenskej gramatiky* (Pauliny – Ružička – Štolc, 1963, 1968). Pod vplyvom diskusií v ruskej a sovietskej lingvistike, najmä v súvislosti s preferovaním syntaktického kritéria viacerí slovenskí lingvisti v druhej polovici 50. rokov uvažovali o možnosti vymedziť ako samostatné triedy slov predikatíva, sponu, modálne slová a častice a rozšíriť počet slovných druhov na 12 alebo 13. J. Ružička, ktorý vychádzal pri týchto tzv. sporných slovných druhoch z morfológického hľadiska, vyslovil na konferencii v r. 1955 požiadavku pozitívneho lexikálneho a gramatického vymedzenia potenciálnych nových slovných druhov (Ružička, 1956a, s. 10) a aj

---

⁴ V prípade viacerých vydaní toho istého diela (kolektívna monografia Slovenská gramatika, A. Zauner: Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti) uvádzame v texte na informáciu roky všetkých príslušných vydaní, no do zoznamu literatúry sme zaradili zástupne iba jedno z tých vydaní daného titulu, v ktorých boli výklady týkajúce sa našej problematiky rovnaké.

v ďalšom príspevku k týmto otázkam sa vyjadril jednoznačne proti uprednostňovaniu až výlučnosti syntaktického kritéria pri určovaní slovných druhov (Ružička, 1958).

Osobitnej kritike boli na konferencii v r. 1955 podrobené dovtedajšie prístupy k časticiam, ktoré, takisto ovplyvnené výskumami a závermi ruských a sovietskych lingvistov, publikovali E. Ďurovič (1950), E. Jóna (1951 – 1952) a A. V. Isačenko (1954); (porov. aj Šimková, 2010). Výhrady odzneli jednak v hlavnom referáte J. Ružičku (1956a, najmä s. 8 – 10), jednak v pripravených diskusných príspevkoch ďalších autorov (Ondrus, 1956; Štolc, 1956), z ktorých sa J. Štolc venoval aj vážnym prehreškom v *Pravidlách slovenského pravopisu* z r. 1953, kde sa v slovníkovej časti používal kvalifikátor *častica* bez presnejšieho definovania častíc v textovej časti a bez náležitej predchádzajúcej teoretickej systematizácie slov, ktoré by medzi častice mali alebo nemali patriť. Na Štolcovu kritiku zareagoval hlavný redaktor uvedených Pravidiel Š. Peciar (1957), ktorý už celkom jednoznačne smeroval diskusiu o časticiach k ich uznaniu ako samostatného slovného druhu, a to aj „na úkor“ modálnych slov uprednostňovaných inými autormi.

Veľká rozmanitosť názorov a pomerne komplikovaná situácia bola v tom období aj v otázke hodnotenia modálnych slov, čo pri kritike E. Jónu vystihol J. Ružička: „modálne slová (*reku, vraj, azda, hádam, pravda* a pod.) nemožno priradiť k časticiam ani z hľadiska významu, ani z hľadiska syntaktickej funkcie. Sú to modálne slová, u nás hodnotené obyčajne ako príslovky, ktoré vo vete vystupujú ako vložky“ (Ružička, 1956a, s. 9). Pri vlastnej analýze miesta modálnych slov v systéme slovenského jazyka o niekoľko strán ďalej však J. Ružička tvrdí: „je plynulá hranica medzi týmito slovami a istým druhom častíc, najmä čo sa týka ich funkcie vo vete“ (tamže, s. 16). A opäť zdôrazňuje požiadavku pozitívneho vymedzenia slovných druhov na základe komplexného kritéria: „Ak modálne slová chceme pokladať za osobitný slovný druh, musíme uviesť ich pozitívne vlastnosti významové i gramatické, pretože to nie sú služobné, ale plnovýznamové jazykové jednotky“ (tamže, s. 15). Neskôr, v štúdiu *Zo základnej problematiky slovných druhov* (Ružička, 1961) J. Ružička v podstate poprel svoj predchádzajúci záver, že „častice sú samostatným slovným druhom“ (Ružička, 1956a, s. 10) a navrhol považovať za osobitnú skupinu častíc iba tzv. gramatické častice. Spôsobové častice, teda v podstate modálne slová, už v tom čase za osobitnú vrstvu v slovnej zásobe nepovažoval a odôvodňoval to tým, že „nejde o vrstvu pomenovania [...] spôsobovými časticami sa zaraďuje, hodnotí a pod., a teda že sú to slová s plným, negramatickým významom. Podľa tohto väčšina z nich bude patriť do okruhu prísloviiek“ (Ružička, 1961, s. 81).

Za ešte zložitejšiu i spornejšiu označil J. Ružička otázku kategórie stavu, čiže predikatív (slová s modálnym významom, napr. *treba, možno, neslobodno*, a slová vyjadrujúce stav, napr. *dobre, smutno, teplo, dusno*), ktorej vyriešenie, podobne ako

vyriešenie otázky spony (kopuly) je dôležité „nielen v rámci rozčlenenia slovnej zásoby jazyka na slovné druhy, ale má veľký význam aj pre teóriu skladby“ (Ružička, 1956a, s. 13).

V zhrnutí konferenčných príspevkov o potenciálnych nových slovných druhoch J. Ružička konštatoval: „V otázke sporných slovných druhov sa v diskusii nedospelo k žiadúcim výsledkom. Najlepšie sa osvetlila otázka častíc. [...] Škoda, že sa v diskusii nepodarilo dostatočne osvetliť otázku modálnych slov. Otázka kategórie stavu (predikatív), a najmä otázka spony bola by si zaslúžila väčšiu pozornosť; v diskusii sa obišli základné veci – kritériá na vymedzenie týchto slovných druhov“ (Ružička, 1956b, s. 20). Vyjasňovanie statusu uvedených slovných druhov pokračovalo v slovenskej lingvistike aj v ďalšom období⁵. Jedným z prejavov neistoty ohľadom ich zaradenia bolo použitie kvalifikátorov *modálne slovo* a *vetná príslovka* na úrovni slovnodruhovej charakteristiky lexém v *Slovníku slovenského jazyka* (napr. modálne slovo *rozhodne*) a aj neskôr v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (napr. vetná príslovka *veselo, dusno, škoda*); (porov. Šimková, 2002).

2.3. V rámci tretej skupiny – sporné otázky týkajúce sa tradičných slovných druhov – sa J. Ružička pristavil pri niektorých konkrétnych javoch v plnovýznamových slovných druhoch, ktoré sa pri príprave komplexného morfológického opisu ukazovali ako nedoriešené, pričom sa vynorili aj vyššie diskutované i nové otázky týkajúce sa predikatív, častíc a modálnych slov. Išlo o nasledujúce čiastkové otázky:

- podstatné mená – G sg. vzoru *dub*, G pl. vzoru *žena* i *ulica*, tvary vzoru *dievča*, zaradenie substantivizovaných adjektív;
- prídavné mená – významové členenie, deverbálne adjektíva;
- zámená – členenie, tvary;
- číslovky – pravopisné otázky, podielové číslovky, osobitne otázka predložkový tvar *po päť* vs. číslovka *päť* s časticou *po*, rozčleňovacie príslovky;
- slovesá – prechodník, triedenie podľa tvarov;
- príslovky – opis bude závisieť od osamostatnenia/neosamostatnenia predikatív, modálnych slov, častíc, ako aj od ponechania/neponechania tzv. zámenných prísloviiek v tomto slovnom druhu alebo ich preradenia k zámenám.

Nejasnosti, ktoré v tejto skupine naznačil J. Ružička v hlavnom referáte, sa osobitne riešili vo viacerých pripravených diskusných príspevkoch. V záverečnom zhrnutí J. Ružička konštatoval: „V tretej časti diskusie sa dosiahol cieľ rokovania najlepšie, v plnej miere“ (tamže, s. 20).

Výsledky z pracovnej konferencie konanej v r. 1955 a nasledujúcich výskumov a diskusií publikovaných v ďalších ročníkoch časopisu *Slovenská reč* sa v koneč-

---

⁵ K tejto otázke sa vrátil aj J. Ružička na konferencii o historicko-porovnávacom štúdiu slovan-ských jazykov v r. 1957, kde opäť konštatoval: „U nás sa za sporné pokladajú obyčajne štyri slovné druhy: častice, modálne slová, predikatíva (kategória stavu) a spony“ (Ružička, 1958, s. 55).

nom dôsledku sústredili v syntetickej MSJ. J. Ružička ako autor kapitoly *Úvod do morfológie* (MSJ, s. 21 – 60) charakterizoval v nej podstatu morfológie: „Morfológia čiže tvaroslovie je jazykovedná náuka o gramatických tvaroch slov, ako aj o slovách, ktoré majú funkciu tvarov. Morfológia je teda náuka o tvarovej rovine v systéme jazyka“ (tamže, s. 21). „Štruktúra morfologickej roviny je komplexná: je vybudovaná na slovných druhoch, na morfologických kategóriách a na rozličných tvarotvorných postupoch“ (tamže, s. 22). Každý z týchto troch skupín venoval ďalej osobitnú podkapitolu a do svojho výkladu premietol aj výsledky predchádzajúcich diskusií.

Poznanky o slovenskom jazyku, ktoré autori MSJ pri jej príprave získali, vrátane pomerne veľkého množstva excerpovaného materiálu, zúročili v ďalších rokoch v samostatných štúdiách, monografiách (porov. Furdík, 2003a, s. 44) i v kolektívnych gramatikách, napr. vo 4. a 5. vydaní *Slovenskej gramatiky* (Pauliny – Ružička – Štolc, 1963, 1968), vo vysokoškolskej učebnici morfológie (Oravec – Bajžíková – Furdík, 1984; J. Oravec bol spoluautorom MSJ – autorom kapitol o zámenách a predložkách). Prenos aktuálnych výsledkov jazykovedného výskumu do školskej praxe sa v tom čase realizoval všeobecne v značnom rozsahu vďaka priamej účasti pracovníkov Jazykovedného ústavu E. Štúra SAV na tvorbe nielen vysokoškolských príručiek, ale aj učebníc pre nižšie stupne škôl – sám J. Ružička bol spoluautorom viacerých učebníc pre základné a stredné školy.

3. VYMEDZENÉ SPORNÉ OTÁZKY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE Z POHLADU SÚČASNEJ LINGVISTIKY

Ak by sme mali porovnať základné tézy referátu J. Ružičku a zhrnutia diskusie na konferencii v r. 1955 so súčasťou situáciou v slovenskej lingvistiky osobitne vzhľadom na morfológiu, mohli by sme analogicky k obdobiu 50. rokov 20. storočia povedať, že sa nachádzame v období prudkého vývinu jazykovednej teórie, hoci sa to, prirodzene, deje v iných oblastiach a smeroch ako pred 60 rokmi – v súčasnosti sú to najmä interdisciplinárne smery orientované na používateľov jazyka, na vzťah spoločnosti a jazyka, na počítačové spracovanie prirodzeného jazyka, tvorbu jazykových zdrojov a vývoj jazykových technológií. Napriek týmto novým výskumným oblastiam registrujeme v slovenskej lingvistiky aj stály a pomerne vysoký záujem o otázky gramatickej stavby spisovnej slovenčiny. Tento záujem momentálne nie je vyvolaný intenzívnou prípravou nového syntetického opisu morfológie, ale plynie z prirodzeného vývoja jazyka, teda aj morfologických kategórií a prostriedkov, a z potrieb i možností ich nového, prehĺbenejšieho výskumu a opisu na báze čoraz rozsiahlejšieho jazykového materiálu, ktorého nevyhnutnosť zdôrazňoval aj J. Ružička. Detailné opísanie morfologických kategórií a javov je osobitne potrebné v novom lexikografickom spracovaní súčasnej slovenčiny, ako aj v korpusovolingvistikom spracovaní textov a jazykových prostriedkov použitých v reálnych kontextoch.

Pri porovnaní troch skupín sporných otázok vymedzených J. Ružičkom so súčasnou situáciou v daných oblastiach slovenskej morfológie môžeme konštatovať, že:

a) hranice morfológie sú pomerne pevne určené a na vymedzenie slovných druhov, ktoré sú stabilnou súčasťou morfológie, sa používa komplexné kritérium (lexikálno-morfologicko-syntaktické); zásadnejšiu polemiku s riešením preberaným z MSJ do viac-menej odvodených vysokoškolských príručiek predstavuje v tomto bode len E. Pauliny a jeho *Slovenská gramatika* koncipovaná nie podľa tradične vydelených jazykových rovín (Pauliny, 1981);

b) zo štyroch sporných, resp. potenciálnych nových slovných druhov boli za samostatný slovný druh uznané častice, ktorých opisy sa uskutočnili „na primerane bohatom jazykovom materiáli“ a s požadovaným pozitívnym vymedzením (J. Mistrík v MSJ, 1966 a inde; Šimková, 2015), a slovnodruhovú sústavu slovenčiny, ako aj väčšiny slovanských jazykov sa tak ustálila na 10 členoch⁶, hoci najmä o statuse modálnych slov sa diskutuje aj v súčasnosti napr. v ruskej či nemeckej lingvistiky;

c) v tradičných slovných druhoch sa neustále vynárajú doteraz ne(vy)riešené a aj nové čiastkové otázky najmä pri morfolologickej anotácii a tvorbe morfolologickej databázy v Slovenskom národnom korpuse⁷, pri spracúvaní gramatického aparátu v novom výkladovom slovníku slovenčiny, ako aj v každodennej jazykovo-poradenskej práci a používateľskej praxi.

Nové poznatky a uplatnené riešenia sa však zatiaľ nepodarilo syntetizovať v novom komplexnom morfológickom opise slovenčiny a nedarí sa ich ani priamočiaro prenášať do školskej praxe, keďže autormi učebníc v súčasnosti nebývajú pracovníci Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, ktorí sa na nových výskumoch bezprostredne podieľajú.

4. ZÁVER: AKTUÁLNE OTÁZKY A POTREBY SLOVENSKEJ MORFOLÓGIE

4.1. Z troch okruhov sporných otázok slovenskej morfológie vymedzených J. Ružičkom a diskutovaných na konferencii v r. 1955 je stále aktuálny, aj keď v čias-

⁶ Špecifické členenia slovných druhov, resp. širšie tried slovných a textových jednotiek, sa uplatňujú pri počítačovom spracovaní prirodzeného jazyka a v korpusovej lingvistiky, kde sú nevyhnutnou súčasťou formálneho opisu (anotácie) každej jednotky v texte (t. j. každého znaku alebo reťazca znakov medzi dvoma medzerami). Do všeobecnej teórie slovných druhov však tieto nové metódy triedenia slov nezasahujú nijako modifikačne ani smerom k zvýšeniu, ani smerom k zníženiu počtu slovných druhov, hoci pri počítačovej analýze slovenčiny a iných flektívnych jazykov by sa mohla dosiahnuť oveľa väčšia presnosť, keby sa neohybné a zároveň značne homonymné tvary prísloviak, častíc, spojok a predložiek spojili do jednej triedy.

⁷ Celý komplex špeciálnych otázok sa riešil napr. pri osobitnom spracúvaní substantívnych paradigm na základe ich reálneho fungovania v textoch (porov. Garabík – Karčová – Šimková – Břida – Žáková, 2016, najmä s. 11 – 18).

točne modifikovanej podobe, tretí okruh, o ktorom J. Ružička v záverečnom zhrnutí vyhlásil: „V tretej časti diskusie sa dosiahol cieľ rokovania najlepšie, v plnej miere“ (Ružička, 1956b, s. 20).

Nechceme v tomto príspevku vypočítavať všetky čiastkové otázky z hlavných slovných druhov, ktoré sa v posledných desaťročiach riešili a niektoré sa riešia aj opakovane, len stručne pripomenieme v nadväznosti na diskusie spred 60 rokov, že napr. pri podstatných menách predstavujú G sg. vzoru *dub* a G pl. vzoru *žena* a *ulica* neuralgické body aj v súčasnosti, pričom problémové zakončenia pribudli v značnom rozsahu napr. v L sg. vzoru *dub*, v N pl. a I pl. prakticky vo všetkých vzoroch mužských podstatných mien. Pohyby v pádových príponách do istej miery súvisia s dynamikou kategórie životnosti a neživotnosti podstatných mien a s pribúdaním nových pomenovaní, najmä proprií. Problematické je naďalej zaraďovanie substantivizovaných adjektív a deverbálnych adjektív i substantív, teda neurčitých slovesných tvarov, osobitne v korpusovej lingvistike. Novým spôsobom prepracované významové členenie prídavných mien, zaraďovanie neurčitých zámen a prísloviak (typu *dakedy*, *kade*), typizovanejšia a jednoznačnejší výklad prísloviak a častíc, ktoré vo svojich otázkach spomínal J. Ružička, nachádzame v *Slovníku súčasného slovenského jazyka*, kde sa veľa úsilia venovalo aj podrobnejším a presnejším opisom slovík, čísloviek, predložiek a spojok.

4.2. Nové aktuálne otázky a potreby slovenskej morfológie sa ukazujú v týchto okruhoch:

a) najakútnejšia, už viac desaťročí trvajúca je potreba syntetického morfológického diela, ktoré by mohlo so zodpovedajúcou váhou nahradiť MSJ z r. 1966 na poste kodifikačnej príručky súčasnej slovenčiny;

b) s tým súvisí prediskutovanie možných metodologických prístupov a v reálnom čase dosiahnutie zhody na jednom/viacerých z nich tak, aby sa príslušným smerom orientovali gramatické výskumy v projektoch, postupových prácach a pod.;

c) podobný proces by mal prebehnúť aj v súvislosti s vymedzením čiastkových oblastí v rámci morfológie, ktoré si ešte vyžadujú intenzívnejší výskum;

d) osobitnou otázkou je prenos nových poznatkov do (nielen školskej) praxe, pričom nejde o to, aby sa teraz v JÚLEŠ SAV opäť začali písať učebnice pre základné či stredné školy, ako to bolo v prípade generácie J. Ružičku, ale o nájdenie možnosti, spôsobu, ako by sa aktuálne lingvistické zistenia mohli pravidelne a záväzne inkorporovať do príslušných učebníc a/alebo metodických príručiek.

J. Furdík v r. 2003 konštatoval: „Existuje veľa možností metodologicky zmodernizovaného skúmania morfológie. [...] Základné princípy tvorby budúcich možných morfológií si dovoľujeme charakterizovať princípmi: prirodzenosť, synergetickosť, komunikatívnosť, uplatnenie sociolingvistického zreteľa pri zisťovaní a kodifikácii paradigmaticky, prioritá sémantiky“ (Furdík, 2003a, s. 45). Ďalším, v súčas-

nosti dosť závažným aspektom aj pri príprave akademického diela s plánovaným kodifikačným statusom je prihliadanie na používateľov slovenského jazyka a ich gramatickú dispozíciu (Dolník, 2016), ako aj na výsledky výskumov v oblasti korpusovej lingvistiky, ktoré prinášajú množstvo nových informácií o jazyku z hľadiska parole a zároveň otvárajú nové okruhy otázok, ako je napr. morfológická homonymia (porov. Petkevič, 2014). V skratke sú to možné námety do diskusie k vyššie uvedeným bodom b) a c) s cieľom dostať sa k napĺňaniu bodu a).

Podobných rekapitulácií a naznačení postupných krokov bolo v slovenskej lingvistike od čias konferencie v r. 1955 niekoľko, no ani raz sa nedospelo k výsledku podobného rozsahu, akým je *Morfológia slovenského jazyka*. A kým v 60. rokoch 20. storočia mnohí lingvisti nielen zo slovanských krajín vysoko vyzdvihovali MSJ a v dobrom závideli slovenskej jazykovede vydanie takéhoto fundamentálneho diela, od 80. rokov 20. storočia je situácia opačná – stačí sa pozrieť napr. na gramatické i špecificky morfológické syntézy vydané odvtedy v Českej republike. Čo a kedy bude na Slovensku tým rozhodujúcim impulzom na spojenie síl a vypracovanie takého potrebného nového morfológického opisu slovenčiny?

Príloha

FURDÍK, Juraj: Záverečné slovo k morfológickej problematike. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003, s. 240 – 241.

ZÁVEREČNÉ SLOVO K MORFOLOGICKEJ PROBLEMATIKE

Juraj Furdík

Optimisti možno očakávali, že bezprostredným výsledkom konferencie bude schválenie základnej koncepcie a konštituovanie autorského tímu, ktorý hneď zajtra začne podľa tejto koncepcie tvoriť novú akademickú morfológiu. Nestalo sa tak a realisticky nazerané, ani sa tak stať nemohlo. Bol by na to býval potrebný zásadný referát autoritatívnej osobnosti alebo vopred určeného autoritatívneho kolektívu, konkrétne vytyčujúci tematicko-metodologickú osnovu diela, dopĺňaný a konkretizovaný v tematicky presne vymedzenej diskusii. Na to však chýbajú objektívne podmienky. Treba vziať do úvahy, že príprava akademickej Morfológie slovenského jazyka bola dlhodobým procesom (od konferencie r. 1955), od prvej chvíle prebiehala pod zjednocujúcim osobnostným vedením J. Ružičku, veková skladba členov autorského kolektívu bola optimálna (v čase vyjdenia MSJ 40 – 50 rokov), všetci pracovali prakticky na jednom pracovisku a nimi vybratá (či im pridelená?) téma bola ich záväznou výskumnou úlohou, neraz aj témou kandidátskej či doktorskej dizertačnej práce (napr. F. Miko a jeho *Rod, číslo a pád podstatných mien*). Na terajšej konferencii sa ešte iba navrhovali možné riešenia súčasného stavu (J. Dolník), heslovite sa postulovali možné metodologic-

ké zásady tvorby nateraz ešte virtuálnej morfológie (opäť J. Dolník, J. Mlacek, J. Kesselová; pozri aj záver nášho referátu), možné oporné piliere morfológického opisu (gramatické kategórie – J. Horecký, morfematika a morfonológia – J. Bosák, zohľadnenie vývinových momentov – P. Žigo, I. Ripka), nastolili sa aj závažné otázky počítačového, resp. korpusového spracovania najmä morfológickej paradigmatiky (J. Hašanová – E. Kostolanský, V. Benko), hodne pozornosti sa venovalo tým – najmä kodifikačným – problémom, ktorých doterajší výklad v existujúcich morfológických výskumoch a opisoch sa pociťuje ako neúplný, nespokojivý alebo vývinom jazyka i jazykovedy prekonaný (substantívna paradigmatika – M. Považaj, S. Mislovičová, M. Imrichová; adjektíva – M. Nábělková; zámena – E. Bajzíkova; celá oblasť tzv. gramatických slov – M. Šimková). Vďaka zahraničným hosťom sa dostali na pretras aj pozoruhodné otázky slovensko-inoslovenského konfrontačného charakteru (E. Orwińska-Ruziczka, M. Týr). Obsah bol teda bohatý a rôznorodý, i keď miestami neúplný. Osobne mi napr. chýbali príspevky o morfológii slovies, hoci referát A. Jarošovej aj na čiastkovej otázke jedného typu zvrtnosti signalizoval, že pri nich máme do činenia s celým kľbkom navzájom spletených morfológicko-lexikálno-syntakticko-slovotvorných problémov. Nateraz je teda obraz načrtnutý na tejto konferencii ešte mozaikovitý. Malo by nasledovať urýchlené hľadanie „spoločného menovateľa“, z neho vyplývajúca zhoda na metodológii, konštituovanie názorovo blízkeho a vekovo primeraného (pri súčasnom personálnom stave slovenskej jazykovedy to môže byť jeden z dosť silných „háčikov“) autorského kolektívu tak, aby sa v horizonte piatich rokov mohol preukázať relevantnými výsledkami. Na vysokých školách by za ten čas mali vznikať hoci aj konkurenčné učebnice a učebné texty (z vlastnej skúsenosti musím konštatovať: je ich zúfalý nedostatok!), ktoré by študentom aj praktizujúcim učiteľom poskytli sústavné a moderne koncipované základné poznatky o súčasnej podobe morfológického bloku v synergickom systéme slovenského jazyka (naschvál sa vyhýbam termínu *jazyková rovina*).

Dve poznámky na záver:

Treba pozitívne kvitovať účasť zahraničných lingvistov na našej konferencii. Najmä kolegovia z Českej republiky vniesli do rokovania nielen pre nich typickú vysokú teoretickú úroveň, ale aj príznaky perspektívnosti a optimizmu. Bude nám ho treba.

O akademickej Morfológii slovenského jazyka odznali tu aj niektoré kritické slová. Nuž ľahko je byť generálom tridsaťpäť rokov po boji. Stále však platí, že v slovenskej jazykovede išlo a stále ešte ide o epochálne dielo. Veľkú zásluhu na tom mal vedúci autorského kolektívu a hlavný redaktor diela prof. J. Ružička. Preto sa prihováram za návrh J. Mlacka, aby naša konferencia bola venovaná nielen výročiam spomenutým v jej úvode (35 rokov od vydania MSJ, nedožitých 80 rokov J. Mistríka), ale aj nedožitým 85. narodeninám prof. PhDr. Jozefa Ružičku, DrSc. Iba tak bude náš spätný hodnotiaci a z neho vyplývajúci perspektívny pohľad úplný.

Literatúra

- DOLNÍK, Juraj: Gramatika a gramatická dispozícia. In: Slovenská reč, 2016, roč. 81, č. 5 – 6, s. 255 – 267.
ĐUROVIČ, Eubomír: K otázke neohybných čiastok reči v slovenčine. In: Jazykovedný zborník Slovenskej akadémie vied a umení. IV. Bratislava: Slovenská akadémia vied a umení 1950, s. 113 – 139.
FURDÍK, Juraj: O existujúcich a možných morfológiách. In: Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003a, s. 42 – 48.

- FURDÍK, Juraj: Záverečné slovo k morfolologickej problematike. In: *Tradičia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku*. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003b, s. 240 – 241.
- GARABÍK, Radovan – KARČOVÁ, Agáta – ŠIMKOVÁ, Mária – BRÍDA, Radoslav – ŽÁKOVÁ, Adriána: *Skloňovanie podstatných mien v slovenčine s korpusovými príkladmi*. Red. R. Garabík – A. Karčová – M. Šimková. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV, Slovenský národný korpus – Vydavateľstvo Mikula, s. r. o. 2016. 656 s.
- ISAČENKO, Alexander V.: *Grammaticeskij stroj russkogo jazyka v sopostavleniji s slovackim. Morfológija*. I. 1. vyd. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1954. 386 s.
- JÓNA, Eugen: Zo školskej gramatiky. Častice ako osobitný slovný druh. In: *Slovenská reč*, 1951 – 52, roč. 17, č. 7 – 8, s. 233 – 234.
- KAČALA, Ján: Syntaktický systém jazyka. In: *Jazykovedný časopis*, 1992, roč. 43, č. 1, s. 3 – 12.
- Krátky slovník slovenského jazyka. 1. vyd. Red. J. Kačala – M. Pisárčiková. Bratislava: Veda 1987. 542 s.
- LETZ, Belo: *Gramatika slovenského jazyka*. Bratislava: Štátne nakladateľstvo 1950. 582 s.
- Morfológia slovenského jazyka*. Ved. red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.
- ONDRUS, Pavel: K otázke častíc v slovenskom jazyku. In: *Slovenská reč*, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 58 – 59.
- ORAVEC, Ján: Pracovná konferencia o otázkach slovenskej gramatiky a slovníka. In: *Slovenská reč*, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 109 – 113.
- ORAVEC, Ján – BAJZÍKOVÁ, Eugénia – FURDÍK, Juraj: *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Morfológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1984. 232 s.
- PAULINÝ, Eugen: *Slovenská gramatika (Opis jazykového systému)*. 1. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1981. 328 s.
- PAULINÝ, Eugen – ŠTOLC, Jozef – RUŽIČKA, Jozef: *Slovenská gramatika*. 3. vyd. Martin: Vydavateľstvo Osveta 1955b. 503 s.
- PAULINÝ, Eugen – RUŽIČKA, Jozef – ŠTOLC, Jozef: *Slovenská gramatika*. 5. vyd. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 583 s.
- PECIAR, Štefan: K diskusi o časticiach. In: *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 1, s. 47 – 54.
- PETKEVIČ, Vladimír: *Morfologická homonymie v súčasnej češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny – Český národní korpus 2014. 588 s.
- Pravidlá slovenského pravopisu s pravopisným a gramatickým slovníkom*. 1. vyd. Zost. Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu pod vedením Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1953. 403 s.
- RUŽIČKA, Jozef: Sporné otázky slovenskej morfológie. In: *Slovenská reč*, 1956a, roč. 21, č. 1 – 2, s. 3 – 19.
- RUŽIČKA, Jozef: Zhrnutie diskusie o morfológii. In: *Slovenská reč*, 1956b, roč. 21, č. 1 – 2, s. 19 – 20.
- RUŽIČKA, Jozef: K problému pomocných slovies. In: *Slovenská reč*, 1957, roč. 22, č. 5, s. 269 – 281.
- RUŽIČKA, Jozef: Dva sporné slovné druhy. In: *K historicko-srovnávaciu studiu slovanských jazyků*. Olomouc – Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1958, s. 55 – 65.
- RUŽIČKA, Jozef: Základné sporné otázky slovenskej skladby. In: *Jazykovedné štúdie*. 4. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959, s. 7 – 34.
- RUŽIČKA, Jozef: Zo základnej problematiky slovných druhov. In: *Slovenská reč*, 1961, roč. 26, č. 2, s. 65 – 84.
- Slovník slovenského jazyka*. 6 zv. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959 – 1968.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. A – G. [1. zv.]. Hl. red. K. Buzássyová – A. Jarošová. Bratislava: Veda 2006. 1134 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. H – L. [2. zv.]. Hl. red. A. Jarošová – K. Buzássyová. Bratislava: Veda 2011. 1088 s.
- Slovník súčasného slovenského jazyka*. M – N. [3. zv.]. Hl. red. A. Jarošová. Bratislava: Veda 2015. 1104 s.
- ŠIMKOVÁ, Mária: *Slovnodruhová príslušnosť vetných prísloviiek*. In: *Slovenská reč*, 2002, roč. 67, č. 4 – 5, s. 193 – 210.

- ŠIMKOVÁ, Mária: Príspevok Eugena Jónu k teórii slovných druhov v kontexte slovenskej jazykovedy 20. storočia. In: Slovenská reč, 2010, roč. 75, č. 2, s. 128 – 142.
- ŠIMKOVÁ, Mária: Častice v slovenčine a v češtine. Systémová a korpusovolingvistická analýza. [Dizertačná práca]. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015. 342 s.
- ŠTOLC, Jozef: Častice ako slovný druh v Pravidlách slovenského pravopisu z r. 1953. In: Slovenská reč, 1956, roč. 21, č. 1 – 2, s. 60 – 63.
- Tradícia a perspektívy gramatického výskumu na Slovensku. Ed. M. Šimková. Bratislava: Veda 2003. 244 s.
- ZAUNER, Alfonz: Praktická príručka slovenského pravopisu a výslovnosti. 2. vyd. Turčiansky Svätý Martin: Matica slovenská 1941. 89 s.